

fri tanke

RÄTTVISA
ÅT
DJUREN

Martha
Nussbaum

ÖVERSÄTTNING ANDERS HANSSON

Innehåll

Inledning	9
1. Brutalitet och vanvård: Orättvisa i djurs liv	27
2. <i>Scala naturae</i> och »som oss«-ansatsen	47
3. Utilitaristerna: Njutning och smärta.....	69
4. Christine Korsgaards kantianska ansats	87
5. Förmågeansatsen: Sätt att leva och respekt för varelser som lever sina liv	III
6. Förnimmande och strävan: en preliminär gränsdragning	151
7. Det dåliga med döden	189
8. Tragiska konflikter och hur vi kan ta oss bortom dem....	211
9. Djur som lever med oss.....	231
10. Det »vilda« och människans ansvar	263
11. Förmågan till vänskap.....	297
12. Lagstiftningens roll.....	321
Avslutning.....	355
Tack.....	363
Noter	365
Litteratur	387
Register	401

Inledning

DJUR HAR DET SVÅRT överallt i världen. Vår värld domineras överallt av människor: på land, i haven, och i luften. Inga icke-mänskliga djur slipper undan människans dominans.¹ Ofta vållar denna dominans djuren orättfärdig skada: antingen genom de barbariska grymheterna inom den industriella fabriksuppfödningen, genom tjuvjakt eller viltjakt, genom att deras livsmiljöer förstörs, genom luft- eller havsföroreningar, eller genom vanvård av de djur som människor menar sig älska.

På sätt och vis är detta ett urgammalt problem. Både inom västerländsk och icke-västerländsk filosofisk tradition har man under två tusen år djupt beklagat människors grymhet mot djur. Den hinduiska kejsaren Ashoka (ca. 304–232 f.v.t.), som hade konverterat till buddhismen, skrev om sina försök att sluta äta kött och att försöka låta bli allt som skadade djur. I Grekland skrev de platonistiska filosoferna Plutarkos (46–119 v.t.) och Porfyrios (ca. 234–305 v.t.) detaljerade avhandlingar där de beklagade människors grymhet mot djuren. De beskrev djurens livfulla intelligens och förmåga till socialt liv och uppmanade människor att ändra sitt sätt att äta och leva. Men nästan alltid har dessa röster talat för döva öron, till och med i filosofernas föregivet moraliska domäner, och de flesta människor har fortsatt att betrakta de flesta djur som objekt vars lidande inte spelar någon roll – även om de ibland gör undantag för sällskapsdjur. Samtidigt har oräkneliga djur utsatts för grymhet, skador och misskötsel.

Idag har vi således en mycket försenad moralisk skuld: att lyssna på argument som vi har vägrat att lyssna på, att bry oss om det vi okunnigt har bortsett från, och att handla i enlighet med den kunskap om vårt dåliga beteende som vi så lätt kan skaffa oss. Men idag har vi skäl som människor aldrig tidigare har haft att göra något åt mänskligt felande gentemot djur. Först och främst har mänsklig

dominans ökat exponentiellt de senaste två århundradena. I Porfyrios värld plågades djur när de dödades för att bli kött, men fram till den tidpunkten levde de rätt bra liv. Det fanns ingen fabriksuppfödning av kött lik den som idag föder upp djur som om de redan vore kött och som håller dem i hemska förhållanden, trängda och isolerade, tills de dödas innan de hunnit leva drägliga liv. Djur har länge jagats i det vilda, men under större delen av tiden hade inte deras livsmiljöer tagits över av människors bosättningar eller invaderats av tjuvjägare som försökt göra pengar på att mörda en intelligent varelse, som en elefant eller en noshörning. I haven har människor i alla tider fiskat efter mat, och valar har länge jagats för sitt värde som varor. Men havet har inte alltid varit fullt av plasticskräp som djuren lockas att äta, och som sedan kväver dem till döds. Inte heller har företag som borrar efter olja under havsytan orsakat ljudföroreningar överallt (genom att borra och använda luftbomber för att kartlägga havsbotten), som gör livet allt svårare för sociala varelser vars hörsel är deras främsta sätt att kommunicera. Fåglar sköts för att bli mat, men de som lyckades komma undan kvävdes inte av luftföroreningar eller kraschade inte in i skyskrapor i städer, vars ljus lockar dem till sig. Kort sagt: omfattningen av mänsklig grymhet och vårdslöshet var relativt liten. I dag dyker hela tiden nya typer av djurplågeri upp – utan att de ens betraktas som plågeri, eftersom deras inverkan på intelligenta varelsers liv knappt noteras. Så vi har inte bara en långt gången historisk skuld, utan en ny moralisk skuld som har ökat tusenfalt och som fortsätter att växa.

Eftersom omfattningen av människors grymhet har ökat så har även i princip alla människors inblandning gjort det. Till och med människor som inte äter kött producerad genom fabriksuppfödning har troligen gjort sig skyldiga till att använda engångsartiklar i plast, att ha förbrukat fossila bränslen som tagits upp från under havsbotten, att ha förorenat luften, att hålla till på ytor där elefanter och björnar en gång strövade, eller att bo i höghus som innebär döden för flyttfåglar. Omfattningen av vår egen inblandning i de beteenden som skadar djur borde få varje person med ett samvete att fundera över vad vi alla kan göra för att förändra detta tillstånd. Att fördela skuld

är inte lika viktigt som att erkänna det faktum att mänskligheten som helhet har en kollektiv skyldighet att ta oss an och lösa dessa problem.

Hittills har jag inte talat om utrotningen av djurarter, eftersom denna bok handlar om individuella varelsers förluster och skador, varelser som var och en spelar roll. Arter som sådana lider inga förluster. Utrotning sker dock inte utan ett enormt lidande hos individuella varelser: hungern hos en isbjörn som svälter på ett isflak utan möjlighet att ta sig över havet för att jaga; sorgen hos en föräldralös elefantunge som berövats all omsorg och samhörighet i takt med att arten snabbt minskar i antal; massutrotningen av fågelarter som ett resultat av luft som inte går att andas, en hemsk död. När mänskligt beteende föser arter mot utrotning så lider enskilda individer ur arten enormt och lever pressade och förkrympta liv. Dessutom spelar arten i sig roll för att skapa olika ekosystem där djur kan leva gott (se vidare i kapitel fem).

Utrotning skulle äga rum även utan mänsklig inblandning. Till och med i sådana fall skulle vi kunna ha skäl att blanda oss i och förhindra det, med anledning av den biologiska mångfalden. Men forskare är eniga om att dagens utrotning sker i en takt som är mellan tusen och tiotusen gånger snabbare än den naturliga utrotningstakten.² (Osäkerheten är så oerhört stor eftersom vi vet mycket lite om hur många arter det faktiskt finns, särskilt när det gäller fisk och insekter.) Världen över hotas just nu ungefär en fjärdedel av världens däggdjur, och över 40 procent av amfibierna, av utrotning.³ Dessa inkluderar flera björnarter, den asiatiska elefanten (utrotningshotad), den afrikanska elefanten (hotad), tigern, sex valarter, gråvargen, och många fler. Allt som allt är över 370 däggdjursarter utrotningshotade eller hotade, när vi utgår från kriterierna som den amerikanska lagen om utrotningshotade arter anger [»Endangered Species Act«,], som inte inkluderar fåglar, och en ungefär lika lång lista avseende fåglar. Asiatiska sångfåglar är i princip utrotade i det vilda, med anledning av den lukrativa handeln med lyxvaror.⁴ Och många andra fågelarter har nyligen utrotats.⁵ Samtidigt är det internationella fördraget, kallat CITES, som är tänkt att skydda fåglar (och många andra varelser) tandlös och efterlevs inte.⁶ Den här bokens berättelse är inte denna

berättelse om massutrotning, utan om individuella varelsers lidande, som äger rum mot denna bakgrund av människors likgiltighet inför biologisk mångfald.

Det finns ytterligare ett skäl till att forna tiders moraliska undanflykter måste upphöra. I dag vet vi långt mer om djurs liv än vi gjorde för bara femtio år sedan. Vi vet alltför mycket för att kunna föra fram de gamla slingrande undanflykterna utan att skämmas. Porfyrios och Plutarkos (och Aristoteles innan dem) visste en hel del om djurs intelligens och känslighet. Men på något sätt lyckas människor »glömma« vad äldre tiders vetenskap har blottlagt, och under många århundraden har de flesta människor, inklusive filosofer, tänkt att djur är »bestar«, självgående maskiner utan någon subjektiv uppfattning om världen, utan känslor, utan gemenskap, och kanske även utan förmågan att känna smärta.

Under de senaste decennierna har vi emellertid sett en explosion av forskning på hög nivå som täcker alla områden av djurvärlden. En av de stora behållningarna med att skriva denna bok har varit att jag kunnat fördjupa mig i denna forskning. Vi vet nu mer om, inte bara djur som vi länge har studerat på nära håll – primater och sällskapsdjur – utan även djur som är svåra att studera – havsdjur, valar, fiskar, fåglar, reptiler och bläckfiskar.

Så vad vet vi? Vi vet – inte bara genom observationer, utan genom noggrant utformade experiment – att alla ryggradsdjur och många ryggradslösa djur har subjektiva upplevelser av smärta, och har generellt sett en subjektivt upplevd bild av världen: världen ser ut på ett visst sätt för dem. Vi vet att alla dessa djur upplever åtminstone vissa emotioner (rädsla är den mest allmänt förekommande), och att många upplever emotioner som medlidande och sorg, vilka involverar ett mer komplext »perspektiv« på en situation. Vi vet att så pass skilda djur som delfiner och kråkor kan lösa komplicerade problem och lära sig att använda verktyg för att lösa dem. Vi vet att djur har komplicerade former av social organisering och socialt beteende. Mer nyligen har vi lärt oss att dessa sociala grupperingar inte bara är platser där ett rutinmässigt nedärvt beteendemönster utförs, utan som innebär komplicerad social inlärning. Arter så skilda som valar, hundar och många

slags fåglar överför helt klart nyckelaspekter av artens kännetecknande beteende till sina avkommor – socialt, inte bara genetiskt.

Jag kommer att använda mig av denna forskning en hel del i denna bok. Vilka är de moraliska implikationerna? Enorma, helt klart. Vi kan inte längre dra den vanliga gränsen mellan vår egen art och »bestarna«, en gräns avsedd att skilja intelligens, känsla, och förnimmelse från det tröga livet hos en »best«. Inte heller kan vi dra en gräns mellan en grupp djur vi redan uppfattar vara lite »som oss« – apor, elefanter, valar, hundar – och andra som brukar anses ointelligenta. Intelligens finns i en mångfald av fascinerande former i den verkliga världen, och fåglar, som utvecklats efter en bana som vida skiljer sig från människors, har konvergerat när det gäller många likartade förmågor. Till och med ett ryggradslöst djur som bläckfisken har förvånande förmågor till intelligent perception: en bläckfisk kan urskilja enskilda människor, och kan lösa komplicerade problem, som att föra en av sina armar genom en labyrinth efter mat, enbart vägledad av sin syn.⁷ När vi väl har lagt märke till detta kan vi knappast förbli opåverkade i vårt etiska tänkande. För att sätta en »best« i en bur tycks inte mer fel än att placera en sten i ett terrarium. Men det är inte vad vi gör. Vi deformerar existensen för en intelligent och komplext förnimmande livsform. Vart och ett av dessa liv strävar efter ett blomstrande liv, och vart och ett har förmågorna, sociala och individuella, för att vara rustade att finna ett sätt att leva ett drägligt liv i en värld som ställer djur inför svåra utmaningar. Vad människor gör är att hindra denna strävan – och detta tycks fel. (I kapitel ett ska jag utveckla denna etiska intuition till en rudimentär idé om rättvisa.)

Men även om det är hög tid för att erkänna våra etiska skyldigheter gentemot andra djur, så har vi få intellektuella verktyg för att genomföra betydande förändringar. Det tredje skälet till att vi måste ta oss an det vi gör mot djuren nu, i dag, är att vi har byggt en värld där två av mänsklighetens bästa verktyg för framsteg, lag och politisk teori, hittills inte har gjort mycket för att bistå oss. Som denna bok kommer att visa har lagen – både inom landet och internationellt – mycket att säga om våra sällskapsdjurs liv, men mycket lite att säga om något annat djurs. I de flesta länder har inte djur heller vad jurister kallar

»talerätt« [»standing«]: alltså en status som ger rätt att väcka talan i domstol ifall de anses ha blivit felaktigt behandlade. Självklart kan inte djur själva väcka talan, men det gäller även de flesta människor, inklusive barn, människor med kognitiva funktionshinder – och, ärligt talat, nästan alla eftersom människor kan för lite om juridiken. Vi behöver alla en advokat för att föra vår talan. Men alla människor som jag har nämnt – inklusive människor med livslånga funktionshinder – räknas, och kan med hjälp av en kunnig advokat framställa yrkanden. Sättet som vi har inrättat världens lagstiftningsystem på ger inte djur detta enkla privilegium. De räknas inte.

Lagen är konstruerad av människor som använder de teorier de har tillgång till. När dessa teorier var rasistiska så var lagarna rasistiska. När teorierna om kön och genus exkluderade kvinnor så gjorde även lagen det. Och det råder inget tvivel om att större delen av det politiska tänkandet som människor ägnat sig åt världen över har varit människocentrerat och har exkluderat djur. Till och med teorierna som har avsett att hjälpa till i kampen mot övergrepp har varit djupt bristfälliga, byggda på en felaktig bild av djurens liv och djurens strävanden. Som filosof och politisk teoretiker som även är djupt inblandad i rätten och juristutbildningen hoppas jag kunna förändra saker med denna bok, genom att lägga fram en filosofisk teori som baseras på en korrekt uppfattning om djurens liv och som ger goda råd till juridiken.

Jag har nämnt att det är viktigt att få saker rätt, genom att basera teorin på en korrekt uppfattning (styrkt av den bästa tillgängliga vetenskapen) om en varierad uppsättning djurliv, och att se hur djur strävar efter att blomstra, och hur de hindras av olika mänskliga beteenden. Låt mig därför börja med att be dig fundera över dessa fem djur, utvalda för att representera de områden i världen där djur råkar illa ut: på land, i havet, i inhemsk köttproduktion, i luften, och som sällskap i hemmet.

Mina exempel kommer endast att utgöra det minsta urvalet av vad som kan drabba ett djur, och endast röra ett urval av typer av djur. Jag kommer att beskriva hur djuret lever sitt eget liv, hur det blomstrar, och sedan hur djuret kommer att plågas av felaktigt mänskligt beteende.

Eftersom icke-mänskliga djur ofta behandlas som ting, inte som individuella förnimmande varelser, och eftersom en aspekt av denna tinglika behandling har varit att inte ge dem ett riktigt namn, så insisterar forskare idag på att ge de enskilda djuren de studerar ett namn. Jag följer detta sätt och tar namn från både verkligheten och fiktionen.

I alla mina fall, förutom det som gäller Lupa, som haft det både bra och dåligt, så levde djuren blomstrande liv när jag (och andra) observerade och beskrev dem. Min andra redogörelse är hypotetisk, men baserad på alltför vanligt förekommande katastrofer i ett liv hos djur av dessa slag.

Elefantmodern: Virginias berättelse

Virginia är en känslig elefanthona i Kenya, beskriven (och döpt) av elefantforskaren Joyce Poole i sina memoarer, *Coming of Age with Elephants*.⁸ Virginia har stora bärnstensfärgade ögon. När hon hör musik hon tycker om står hon mycket stilla och sluter sina ögon. Joyce Poole tillbringar sina dagar med hela gruppen av matriarker och märker att Virginia – som är mindre än den äldre matriarken, Victoria – tycker särskilt mycket om när Joyce sjunger, »Amazing Grace« är hennes favorit. Ofta är dock Virginia i rörelse, och rör sig över enorma avstånd på grässlätterna, och hennes stora fötter trampar ljudlöst över vidderna i Kenyas nationalpark Amboseli. Hennes nyfödda babyelefant går under hennes mage, skyddad av den enorma inramningen som modern utgör. (Elefanter är underbara mödrar, mycket rädda om sina små, och man vet att de till och med kan offra sina liv för att rädda unga elefanter från fara.)

Tänk nu på något som skulle kunna inträffa, och som ofta inträffar. Virginia ligger på sidan, död, hennes betar och snabel avskurna med machete eller bågfil, hennes ansikte är bara ett rött blodigt hål. (Elfenbenshandeln blomstrar trots många försök att stoppa den. Och marknaden för djurtroféer, som svansar och snablar, frodas utan knappt några hinder: det är inte ens olagligt att importera sådana

troféer till USA.) De andra honorna samlas kring henne och gör fruktlösa försök att lyfta hennes kropp med sina snablar. Till sist ger de upp och sprider jord och gräs över hennes kropp.⁹ Babyelefanten saknas – troligen tillfångatagen för att säljas till någon djurpark i USA som inte är så noga när det gäller härkomst.¹⁰

Knölvalen: Hals berättelse

Hal Whitehead är en framstående valforskare, särskilt inriktad på valsång,¹¹ så jag har låtit en val som är en skicklig sångare få hans namn, en val från en grupp jag observerade från en valskådningsbåt nära Stora barriärrevet i Australien. Vår lilla båt skär genom den krusigt skummiga ytan. På avstånd dyker flera knölvalsryggar upp, de kommer till ytan och slår med sina valstjärtar. Deras enorma ryggar blänker i solskenet. En av dem är Hal. Vi hör valarnas sång genom motorljudet, ljudmönstret är för komplicerat för att våra öron ska kunna begripa dem, även om vi vet att knölvalsång har en invecklad melodisk struktur och enorm variation, och hela tiden förändras – ibland uppenbarligen endast av en önskan om förnyelse. En variant som uppstår här kan ha tagit sig till Hawaii om ett år, eftersom valar imiterar varandra. För oss är ljudet vackert, och djupt sållsamt.

Se nu på Hal: uppspolad på en strand på Filippinerna, död.¹² Hans en gång så sunda kropp är utmärglad. Inuti hittar forskare fyrtio kilo plastskräp, inklusive påsar, muggar och andra engångsartiklar. (En annan val som kvävdes av plast visade sig innehålla, bland annat skräp, ett par flip-flop-tofflor.) Hal hade svultit ihjäl. Plast gör att valarna känner sig mätta, men de får inte i sig någon näring. Till sist finns inte plats för riktig mat. En del av plasten i Hals mage hade funnits där så länge att den var förkalkad och hade förvandlats till en plaststen. Han kommer inte att sjunga igen.

Suggan: Historien om kejsarinnan av Blandings

Eftersom jag inte känner till någon verklig gris som behandlas bra väljer jag en av livet inspirerad berättelse. Ingen fiktiv gris är mer dominant och uppseendeväckande än kejsarinnan av Blandings i P.G. Wodehouses romaner, en nobel svart berkshiresugga i utmärkt skick som vinner många medaljer. Eftersom Wodehouse var en känd djur-älskare och djurvän vet man att hans karaktärer baserades på kärleksfulla observationer. Kejsarinnan av Blandings är enorm. Hon växte upp som favoriten bland sällskapsdjuren på godset Blandings Castle, och hon älskar sitt tråg där aptitretande mat alltid erbjuds henne av hennes mänskliga skötare, Cyril Wellbeloved. När Wellbeloved tvingas sitta en kort tid i fängelse för fylleri och förargelseväckande beteende börjar hon emellertid att förlora sin aptit. Hennes mänskliga familj, särskilt den mycket gristillvända Lord Emsworth, oroar sig hjälplöst för hennes välmående, och lockar henne, utan framgång med olika frestelser. Som en skänk från ovan dyker James Belford upp på Blandings, och tack vare hans kunskaper i grisropning som han skaffat när han arbetade en tid på en gård i Nebraska, får kejsarinnan tillbaka sitt vanliga goda humör. Hon äter med stort välbehag, och gör »ett slags goff, gofflande, smask-gnaskande muffelljud« som glädjer Lord Emsworth. Kort därefter tar hon sin första silvermedalj på den åttiosjunde jordbruksmässan i Shropshire, i klassen för feta grisar.¹³

Föreställ dig nu ett annat slags liv för kejsarinnan: istället för att frodas bland de vänliga människorna och de sunda omgivningarna på Blandings Castle och i P.G. Wodehouses vänliga värld, där alla varelser behandlas med kärlek och humor, så har kejsarinnan oturen att bo på en grisfarm i Iowa under tidigt tjugoförsta århundrade.¹⁴ Nyss havande har hon kastats in i en »dräktighetsbur«, ett trångt metallutrymme i samma storlek som hennes kropp, utan stoppning, under henne ett spaltgolv av betong eller metall för att avföring ska halka ner i »avloppslagunen« nedanför. Hon kan inte gå eller vända sig om, och kan inte ens lägga sig ner. Ingen vänlig grisopare talar med henne; inga grisälskande människor beundrar och älskar henne;

inga andra grisar eller andra gårdsdjur hälsar på henne. Hon är bara en sak, en avelsmaskin. De flesta av de omkring 6 miljoner suggor som finns USA lever på fabriksgårdar, och burar som dessa används i de flesta stater, även om de är förbjudna i nio stater och i flera länder.¹⁵ Dräktigheten orsakar förlust av muskler och benmassa på grund av brist på motion. Burarna tvingar grisarna att tömma sin avföring där de bor, vilket grisar, som är mycket renliga djur, avskyr. Och burarna berövar dessa sociala djur all sorts samvaro.¹⁶

Finken: Jean-Pierres berättelse

Jean-Pierre Rampal, den framstående flöjtisten (1922–2000) spelade in många stycken på vilka fågelkvitter spelades av flöjt, därför har jag namngett min skickliga fink, som jag hörde på Cornells ornitologilaboratoriums webbsida, efter honom. Jean-Pierre är en husfink av hankön.¹⁷ Han har klarröda fjädrar alldeles ovanför näbben, mot nacken tonar färgen över till rödgrå. Under näbben övergår rött i rosa och vitt, och sedan till grårandigt undertill på magen. Hans vingar är grårandiga och vita. Han sjunger ett snabbt kvitter bestående av korta toner, som avslutas med ett stigande eller fallande legato.¹⁸ Jean-Pierre är hänförande att titta på: de utsökta färgskiftningarna i hans fjäderskrud, så aktiv och intelligent när han socialiserar med de andra fåglarna – och framför allt, förtrollande när han väver sina sällsamt komplicerade kompositioner. Han tröttnar aldrig på att sjunga.

Betrakta nu Jean-Pierre: Efter att ha kippat efter andan med sina förstörda andningsorgan, ligger han död på marken under trädet som han satt i och sjöng så flödande. Tusentals små flyttfåglar (finkar, sparvar, sångare, arter som utgör upp till 86 procent av Nordamerikas fågelarter på land) tros dö varje år som en konsekvens av luftföroreningar. Ozon förstör andningsorganen hos fåglar, och är skadligt även för de växter som lockar till sig insekter som fåglar äter. I detta fall finns några goda nyheter: program med avsikt att reducera ozonutsläppen under Clean Air Act har även hjälpt fåglar. Det uppskattas att dessa program har hindrat förlusten av 1,5 miljoner fåglar under

en fyrtioårsperiod, nästan 20 procent av dagens fågelliv i USA. Det var emellertid för sent för Jean-Pierre. I likhet med Hal kommer han inte att sjunga mer.

Hunden: Lupas berättelse

Lupa är en före detta misskött hund som bodde i det vilda under en tid och som sedan fick ett lyckligt hem hos princetonprofessorerna George Pitcher och Ed Cone, som återges i Pitchers *The Dogs Who Came to Stay*.¹⁹ Lupa springer snabbt tvärsöver Princetons golfbana, utan koppel, och lämnar bakom sig sitt sällskap, filosofen George Pitcher, och hans gäst, mig – men inte hennes unge son Remus, som följande en doft skenar iväg före henne, för att sedan i en cirkel vända tillbaka för att ansluta till henne. Hon är en kraftig hund av medelstorlek, en del tysk schäfer, en del okänd; han är slank och liten, med kortare päls, schäferdragen mindre framträdande. Båda hundarna har glänsande päls och leker lyckligt. Även om Lupa är mycket blyg för mig visar hon George stor tillgivenhet – och Remus är tillgiven och lekfull med oss båda. Båda hundarna frodas helt klart, i ett symbiotiskt liv som inkluderar George, hans partner Ed, varandra, och olika djur och människor som är på besök.

I detta fall ligger den tråkiga historien i det förflutna. Lupa levde en tid som vildhund, innan George och Ed fann henne när hon valde att föda sina valpar under ett skjul på deras gård. Hon var inte i gott skick: livet i det vilda är hårt för hundar. Och hennes tidigare liv kunde man märka av hennes räddhågade reaktioner. Vissa saker skrämde alltid slag på henne, även långt senare: en lyft hand, en telefonsignal från en viss telefon på bottenvåningen. Alla nya människor behövde visa sig pålitliga under lång tid tillsammans med Lupa, och få klarade provet. Hon föredrog att vila under det stora pianot. Både grymhet och misskötsel hade tydligt etsat sig in i hennes minne. I motsats till henne kände Remus bara till det goda livet.

Jag hade kunnat berätta historier om många andra typer av djur: katter, hästar, mjölkkor, kycklingar, delfiner och alla slags landlevande däggdjur. Vi kommer att höra mer om bläckfisken, om alla slags fåglar, om fisk. Och jag skulle ha kunnat föreställa mig andra svårigheter för de djur som jag porträtterade. För elefanter skulle det ha kunnat vara hunger till följd av krympande livsmiljöer i takt med mänsklig utbredning på elefanternas marker; för valar har vi störningarna som orsakas av vanliga marina ljud, inklusive amerikanska flottans ekolodsprogram som stör flytt- och fortplantningsmönster; för djur på bondgårdar har vi hela upplägget med de metoder som utgör den industriella köttindustrin; för fåglar att bli beskjutna av hobbyjägare; för hundar att växa upp i en valpfabrik, med dess typiska sjukdomar, att bli uppfödd för slåss, eller att bara vara uttråkad på grund av brist på motion och uppmärksamhet. Vittnesmålen om brutalitet och misskötsel tar aldrig slut.

Kontrasten mellan blomstrande liv och förkrympta liv är en central idé i denna bok. Den utgör själva hjärtat av begreppet rättvisa – det kommer jag i alla fall att argumentera för i kapitel ett. Ett noggrant tankearbete kring denna kontrast är essentiellt för utformandet av en solid teori om rättvisa för djur. Det som är fel med de tre ledande teorierna på detta område, vilket jag kommer att argumentera för, är att de inte uppmärksammar denna kontrast och de olika sätt som den uppträder i de olika liv som djuren lever. Jag kommer att utveckla en ny teoretisk grund för att tänka rättvisa och orättvisa för djur. Den utgår ifrån förmågan som djur har att leva sina egna karakteristiska liv, och jag kommer att argumentera att eftersom detta sätt att tänka gör skillnaden mellan blomstrande och begränsande liv central för teorin, så kan den övervinna svårigheter där andra teorier faller till föga. Teorier vägleder handling, och dåliga teorier är dåliga på att vägleda handling. Jag anser att de dominerande teorierna på detta område är undermåliga, och att min kommer att vägleda handling bättre.

Men för mig är denna bok ett arbete i kärlek och vad jag nu skulle kunna kalla ett uppbyggligt sorgearbete – den är ett försök att föra vidare engagemanget hos en person som vår värld tragiskt nog har

förlorat. Min dotter, Rachel Nussbaum, var min lärare och inspiration när jag, relativt sent i livet, hängivet började intressera mig för de icke-mänskliga djurens svåra situation. Efter att hon doktorerat och undervisat en kort period i tysk idéhistoria, bestämde hon sig för att på juristlinjen följa sin passion för djur, och hade turen att befinna sig på universitetet i Washington, vars juristlinje hade massor av kurser i djurrätt och angränsande ämnen. Samtidigt bodde hon och hennes man i Seattle, i närheten av bra ställen att se valar och späckhuggare, som var hennes stora passion. Hon hade den ännu större turen att få sitt drömjobb, som advokat på en organisation för djurrätt, Friends of Animals, och arbetade på avdelningen för växt- och djurliv i Denver, som drevs av den underbara djurrättsexperten Michael Harris. Under fem år arbetade hon med juridiska frågor rörande vilda djur, inklusive elefanter som smugglas till djurparker i USA, vilda hästar som hotades av utslagning av ranchägare, utrotningshotade bisonoxar, och många andra. Hon skrev inlagor och hon vittnade inför de domstolar på delstatsnivå som övervägde lagstiftning till förmån för djur.

Och hon diskuterade med sin mor, och väckte dennes lidelse och hängivenhet för vilda djur. Hennes hängivenhet för att förbättra livet för misskötta och lidande varelser var intensiv – och vacker. Den inspirerar mig ständigt. Vi började skriva en serie gemensamma artiklar om marina däggdjurs juridiska status. (Jag stod för den filosofiska teorin, och utvecklade min *förmågeansats* i en ny riktning. Hon stod för fakta och juridik.)²⁰

Rachel dog i december 2019, vid fyrtiosju års ålder, av en resistent svampinfektion till följd av en annars framgångsrik organtransplantation. Det visade sig att det donerade organet hade en defekt som gjorde att den »planterade« infektion i kroppen. Defekten upptäcktes först vid obduktionen. Eftersom det var tydligt att det donerade organet av någon anledning inte fyllde sin funktion så hade hon en tid för en ny transplantation. Man hittade ett organ och hon skulle precis rullas in till operation när en svampinfektion upptäcktes. Den visade sig vara resistent mot mediciner. Det gick fem månader mellan den första transplantationen och hennes död. Under denna tid träffade hennes man, Gerd Wichert, och jag henne i princip varje dag, med

undantag för att hon, under en period när hon mår riktigt bra och skulle skickas hem, uppmanade mig att resa till London för att presentera vår sista gemensamma uppsats för Human Development and Capability Association. Hon hade långdistanssamtal över Atlanten med sina kollegor på HDCA och var lycklig över att kunna se fram emot att ansluta sig till dem följande år. Och under dessa dagar hade vi många samtal om de djur vi älskade. Lyckligtvis var detta innan covid, så hennes far och hennes chef från Friends of Animals kunde besöka henne tillsammans med Gerd och mig under våra många besök, och vi var alla med henne under hennes sista dag i livet.

Så länge jag lever kommer jag att framför mig se gnistan i hennes gröna ögon och hennes rebelliska leende. Vi var en studie i kontraster, jag med lockigt blont hår, hon med svart och nästan snaggad frisyra, jag med tydligt feminina och färgglada klänningar, hon i helsvarta byxdressar; men våra hjärtan var djupt förbundna.

Det här är inte en bok om den tragedin. Denna bok är något annat. Den är framåtblickande och syftar till att främja de kamper hon älskade, med hjälp av en teori hon kände till och ställde sig bakom. Denna teori, en version av min *förmågeansats*, bedömer rättvisa genom att fråga ifall människor (eller, i detta fall, förnimmande djur) av lagar och institutioner har erbjudits förmågan att leva värdiga blomstrande liv, definierat av en lista med valmöjligheter och aktiviteter som denna varelse har (eller saknar), i dess politiska och juridiska sammanhang. Rachel hade till och med undervisat om *förmågeansatsen* på universitetet i Denver, i närheten av sitt arbete. Hon hade läst den kortfattade text om problem rörande djur utifrån förmågeansatsen, som jag skrev i min bok *Frontiers of Justice* från 2006. Vi diskuterade ofta projektet med denna bok, och jag lät henne läsa några utkast, särskilt kapitlet om vilda djur. Våra gemensamt skrivna texter förekommer ofta i boken, särskilt i kapitlet om juridik och kapitlet om vänskap mellan människor och djur. Så jag känner att hon talar genom mig och att jag kanaliserar en röst som jag älskade.

Den romerska filosofen och statsmannen Cicero, vars dotter Tullia dog när hon bara var aningen yngre än Rachel, uttryckte sina djupa plågor och sitt sörjande genom att, under vad som skulle bli de sista

åren i hans liv, bygga en helgedom till hennes minne. Jag hoppas att en bok som håller liv i Rachels åtaganden och som uppmanar andra att ta sig an dem kan vara ett ännu bättre uttryck för kärlek och sorg än denna helgedom – detta eftersom den kommer att ge exempel på hennes värderingar och förmedla dem över hela världen.

Vad är förmågeansatsen (FA), och varför skulle jurister som är hän- givna frågan om rättvisa för djur bry sig om den?²¹ Det är lätt att säga vad den inte är. FA rangordnar inte djur efter hur människolika de är, eller föreslår särskilda privilegier för dem som anses mest »lika oss«, som andra populära teoretiska ansatser gör. FA bryr sig lika mycket om finken och grisen som valen och elefanten. Och den argumenterar för att människans sätt att leva helt enkelt är irrelevant när vi funderar över vad vart och ett av de olika djuren behöver och förtjänar. Det som är relevant är *deras egna* sätt att leva. Precis som människor strävar efter att kunna åtnjuta det som karakteristiskt sett är gott i ett mänskligt liv, så strävar en fink efter en finks liv och en val efter en vals liv. (Och för var och en av dem är utrymme för individanpassning en del av det liv som de strävar efter.) Vi bör bemöda oss med att lära oss, inte bara slappt tänka oss djur som mindre mänskliga samt att de skulle sträva efter ett liv i stil med vårt eget. Enligt FA bör varje förnimmande varelse (som har förmåga att inta en subjektiv ståndpunkt i världen och känna smärta och njutning) ha möjligheten att blomstra i den livsform som är karakteristiskt för den varelsen.

Inte heller bryr sig FA om endast smärta och njutning, som den mest framstående ansatsen inom djurrätt idag gör, som utgår från den klassiska utilitarismen hos den brittiska sjuttonhundratalsfilosofen Jeremy Bentham och som har uppdaterats av den nutida australiske filosofen Peter Singer. Smärta är väldigt viktigt, och en av de främsta orsakerna till orättvisa och skada i djurs liv. Men det är inte allt. Djur behöver också sociala interaktioner, ofta med en stor grupp av varelser från sin egen art. De behöver stort utrymme att röra sig på. De behöver lek och stimulans. Vi borde självklart förhindra smärta som inte för något positivt med sig, men vi bör även tänka på de övriga aspekterna av ett blomstrande liv hos djur. Vi själva skulle inte välja ett smärtfritt liv ifall det innebar att vi fick avstå kärlek, vänskap, aktiviteter, och de

övriga saker som vi har skäl att bry oss om. Djur är lika mångsidiga i vad de bryr sig om. Bristfälliga teorier ger bristfälliga råd.

Den övergripande berättelsen i denna bok är berättelsen om varför vi behöver en ny teori för att vägleda politik och lagstiftning i takt med att vi försöker uppfylla de etiska förpliktelserna mot de fem djur som jag beskrev, och en mängd andra – och varför FA är den bästa mallen för etisk och politisk intervention i de praktiker som fördärrar och hindrar dessa liv.

I kapitel ett börjar jag med att tala om vad rättvisa innebär, och om några förmågor hos människor som gör att vi kan förstå och svara på orättvisa. Mina kommande tre kapitel undersöker tre bristfälliga teorier som just nu tillämpas i lagstiftning och inom filosofin: en människocentrerad teori som jag kallar »som oss«-ansatsen, som försöker bistå varelser som tycks mycket lika människor (och endast dem); den utilitaristiska teorin från Jeremy Bentham, J.S. Mill, Henry Sidgwick och Peter Singer, som fokuserar på njutning och smärta och som reducerar andra aspekter av ett djurs liv till kvantiteter av njutning och smärta (även om Mill avviker från de andra på den här punkten); och den kantianska ansatsen hos filosofen Christine Korsgaard, som gör stora framsteg i det att den respekterar värdigheten i djurens liv, men, menar jag, som kommer till korta i vissa nyckelaspekter.

I två centrala kapitel, fem och sex, lägger jag sedan fram min egen teori, och argumenterar för att djur har rättigheter, det vill säga, rättvisebaserade anspråk på dragligt blomstrande liv. Jag visar vad det innebär i termer av min egen teori. Jag diskuterar sedan nyckelbegreppet förnimmelse, och ger mina skäl för att säga att rättvisa endast gäller djur som har en ståndpunkt i relation till världen, och inte de som inte har en sådan, eller växter.

Kapitel sju undersöker ifall döden alltid är dålig för ett djur, och går tillbaka till den ständigt återkommande filosofiska frågan om huruvida döden är dålig för oss. Kapitel åtta undersöker »tragiska konflikter« mellan två etiskt viktiga plikter – ett problem vi ofta stöter på när vi främjar djurs goda liv – och frågar hur vi skulle kunna ta oss an dem så att vi minimerar den skada vi temporärt kan behöva tillfoga för att lösa kniviga problem, som dem vi ställs inför i fråga om djurförsök.

Inledning

Kapitel nio och tio undersöker sedan de två främsta typerna av djur i världen: djur som lever med och nära oss, och »vilda djur« – som trots allt inte är vilda, i den meningen att alla djur lever på platser som domineras av människor, men de har inte utvecklats för att leva i symbios med människor. I båda fallen frågar jag vad FA säger om hur lagstiftning och policyer bör förhålla sig till dessa djurs liv.

Kapitel elva ägnas åt det avgörande målet med vänskap mellan människor och andra djur, och visar att det kan finnas sådan vänskap – även med »vilda« djur – och hävdar att den idealiska vänskapen kommer att hjälpa oss att tänka ordentligt om uppgifterna vi har framför oss. Och till sist, kapitel tolv ägnas åt lagstiftning – existerande lagar, både nationella och internationella, med deras många brister – och frågar vilka resurser som finns för att lagstiftningen skulle kunna användas för att rita upp en bättre väg.

Vi människor kan och måste göra bättre ifrån oss. Lagstiftningen kan och måste bli bättre. Jag tror att tiden är inne för uppvaknandet: för vårt frändskap med en värld med otroliga och intelligenta varelser, och för verkligt ansvarstagande i vår behandling av dem. Mot en rättvisuppfattning som är genuint global, och som innefattar alla förnimmande varelser. Jag hoppas att denna bok kommer att vara till hjälp med att vägleda detta uppvaknande, och ge det en moralisk tyngd och teoretisk struktur – precis som Rachels passion för marina däggdjur gjorde mig nyfiken och villig att ge mig ut på en provande resa. En resa som har visat sig vara mer givande än någon annan resa i mitt liv, bortsett från den resa som moderskapet innebär.

Brutalitet och vanvård: Orättvisa i djurs liv

DJUR BLIR ORÄTTVIST behandlade av oss. Hela detta bokprojekt handlar om att rättfärdiga detta påstående och att förespråka en kraftfull teoretisk strategi för att diagnostisera orättvisa samt föreslå en lämplig lösning: en version av min förmågeansats.

I detta kapitel kommer jag att börja med att titta på vår vanliga filosofiska uppfattning om vad orättvisa är, som jag tror inbegriper tanken att någon strävar efter att skaffa sig något som är relativt viktigt och som har hindrats av någon annan – felaktigt, antingen uppsåtligt eller av försummelse.

Den här tanken har redan fört in oss på förmågeansatsen, eftersom denna ansats fokuserar på meningsfulla aktiviteter och på de omständigheter som gör det möjligt för en varelse att ägna sig åt dessa utan skada eller hinder. Med andra ord, att leva ett blomstrande liv. Till skillnad från andra ansatser som fokuserar snävt på undvikandet av smärta så kommer denna ansats att uppmärksamma många andra slag av meningsfulla aktiviteter (inklusive rörelse, kommunikation, sociala förbindelser och lek), som alla kan hindras av andra, samt många typer av felaktigt hindrande av aktiviteter, oavsett om det utförs av illvilja eller vårdslöshet.

I detta kapitel kommer jag först och främst att jämföra djur som får leva blomstrande liv med djur som hindras i sina strävanden, detta för att förbereda en skissartad redogörelse för rättvisa och orättvisa. Härnäst kommer jag att titta på våra vanliga filosofiska uppfattningar om orättvisa, för att visa hur djur i mina exempel har utsatts för orättvis behandling. Sedan, efter att jag har utvecklat tanken om orättfärdigt hämmande av meningsfulla aktiviteter, kommer jag att undersöka tre

förmågor som alla läsare av denna bok har, som kräver att vi ägnar djur vår uppmärksamhet och omsorg: förundran, medkänsla och ilska. Dessa tre känslor är även tillgångar: utvecklade och korrekt odlade hjälper de oss att bättre förstå det mer omfattande etiska och filosofiska ramverket kring djurs rättigheter.

De som är tveksamma till att djur förtjänar att bli rättvist behandlade av oss, och att de har rätt att kräva det, får avvakta till kapitel fem där jag formulerar min teori, för att där ta del av mitt fullständiga argument i denna avgörande fråga, eftersom olika teoretiska utgångspunkter ger olika svar. Men för att formulera min centrala poäng mycket kortfattat: Alla djur, både mänskliga och icke-mänskliga, lever på denna ömtåliga planet, som vi är beroende av för allt som betyder något. Vi valde inte att hamna här. Vi fann oss själva här. Vi människor tror att det faktum att vi fann oss själva här ger oss rätten att nyttja planeten för att hålla oss själva vid liv och att lägga beslag på delar av den som vår egendom. Men vi förnekar andra djur samma rätt, trots att deras situation är exakt densamma. Även de fann sig här och måste försöka leva så gott det går. Vilken rätt har vi att förneka dem rätten att nyttja planeten för att leva, samtidigt som vi själva gör anspråk på denna rätt? Vanligen anges inget argument över huvud taget för att förneka dem detta. Jag anser att varje argument som stödjer våra egna anspråk på att använda planeten för att överleva och blomstra är ett argument för att djur ska ha samma rätt.¹

Men först och främst måste vi ha en uppfattning om rättvisa och orättvisa att arbeta med. Det är detta kapitel projekt.

Innan vi kan börja behöver vi några exempel: exempel som får oss att förundras över djurs komplexa och imponerande aktiviteter, och att känna smärtsamt medlidande, i kombination med handlingsorienterad ilska inför vad som har blivit av detta djur i en värld präglad av mänsklig brutalitet och oaktsamhet.